

qilayotganda chegarani his qila bilish kerak. Ya'ni "kutish" va "harakat qilish" orasidagi chegarani aniqlash ko'nikmasi bo'lishi zarur.

O'z-o'ziga baho berishning past bo'lishi passiv bo'lishga olib keladi: aslida u voqealarga faol yondosha olishi, atrofdagilar kutayotgan xulq-atvorni namoyon qila bilishi zarur. Opponent uchun o'ziga yuqori baho berish ziddiyatli vaziyatni to'g'ri idrok qilaolmaslikka, tez va oson g'alabaga erishishni kutishga olib kelsa, o'ziga past baho berish vaziyatning murakkabligini ko'chaytirib idrok qilish, muvaffaqiyatga erishishga ishonmaslik, ziddiyatdan kelib chiqadigan salbiy oqibatidan himoyalaniishga olib keladi.

#### **Фойдаланган адабиётлар рўйхати:**

1. Анцупов А.Я. Профилактика в школьном коллективе. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – С. 38.
2. Кузьмина А.А. Воспитание психологической компетентности старшеклассников. Автореферат дис. . канд. пед. наук. – М., 2007. – 176 с.
3. To'ychieva G.U. Yoshlar va nizolar: nizolar yechimiga o'rganish. – T ., 2008. – 128 b.
4. Karimova V.M. Psixologiya / O'quv qo'llanma. – T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2002. – 205 b.
5. Baybayeva M. X. Ta'lim muassasalarida rahbar ayollarning boshqaruv faoliyatidagi roli //integration of science, education and practice. scientific-methodical journal. – 2022. – T. 3. – №. 5. – S. 59-66.
6. Baybayeva M. X. Rahbarlarning boshqaruv faoliyatlarida sog'lom va ijodiy muhitni yaratishga xos zamonaviy yondashuvlar //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 4-2. – S. 403-411.

#### **ШАХСНИНГ ТИПЛАРИНИ ЯРАТИШДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ**

**Авлаев О.У., Чирчиқ ДПУ доценти, Ўзбекистон**

**Аннотация.** Мақола психологияда шахс типологияси муаммоси, яъни шахс камолотини таъминловчи социал интеллект даражаларига асосланган шахс типларини ўрганиш методологиясининг хусусиятларини таҳлил қилишга бағишланган. Илмий тадқиқотлар натижасида шахснинг социал интеллектнинг функцияси ва даражасидан фарқ қилувчи 4 та психотип: императив, декларатив, эксплицит, имплицит типларга ажратилган.

**Калит сўзлар:** шахс, социал интеллект, шахс типологияси, императив, декларатив, эксплицит, имплицит.

Психологияда шахс муаммоси психология фанининг турли соҳалари томонидан ўрганилади. Энг муҳим назарий вазифа - бу шахсни индивидуал, индивидуаллик ва шахс сифатида тавсифловчи психологик хусусиятларнинг объектив асосларини очиб беришдир. Маҳаллий ва хорижий психологик адабиётларда шахснинг кўплаб таърифлари мавжуд бўлиб, улар ҳар сафар фаннинг ривожланиш даражасидан ёки муаллифнинг услубий позициясидан келиб чиқади. Дж.Гилфорднинг «Социал интеллектни ўрганиш» методикаси ва «Ижтимоий-ҳиссий интеллект»ни аниқлаш шахс типларини аниқлаш сўровномаси(О.Авлаев) ёрдамида 4 та тип шахсларини ижтимоий интеллектнинг

турли даражалари аниқланди. Ҳар бир типнинг социал интеллект: юқори, ўрта ва паст ривожланиш даражаси аниқланди (1-жадвалга қаранг):

1-жадвал.

### Шахс типларига мувофиқ социал интеллект даражалари

| №  | Шахс типлари       | Социал интеллект ривожланиш даражаси<br>(n / %) |           |           |
|----|--------------------|-------------------------------------------------|-----------|-----------|
|    |                    | юқори                                           | ўрта      | паст      |
| 1. | Императив (n=115)  | 22 / 19,1                                       | 77 / 66,8 | 16 / 14,1 |
| 2. | Декларатив (n=115) | 14 / 12,2                                       | 80 / 69,5 | 21 / 18,3 |
| 3. | Эксплицит (n=115)  | 23 / 20,0                                       | 82 / 71,3 | 10 / 8,7  |
| 4. | Имплицит (n=115)   | 30 / 26,1                                       | 73 / 63,5 | 12 / 10,4 |

Биз 4 та тип шахсни социал интеллектнинг ривожланиш даражаларига кўра типлаштиришга ҳаракат қилдик. Социал интеллектга кўра психологик типларга бўлиниши турли хусусиятлар ва ижтимоий кўникмаларнинг ривожланиш даражалари асосида ифодаланиши мумкин. Аммо шуни таъкидлаш керакки, бундай типологиялар кўпинча шартли бўлиб, мақсади одамлардаги ижтимоий кўникмаларнинг хилма-хиллигини яхшироқ тушунишга ёрдам беришдир. Ижтимоий интеллект даражалари бўйича таснифланиши мумкин бўлган баъзи психологик турлар:

**Императив тип: (ижтимоий норма ва талабларга асосан амалий ҳаракат).** Ижтимоий меъёрларга қатъий риоя қилиш ижтимоий интеграция ва ҳуқуқни қўллаш каби ижобий жиҳатлар билан боғлиқ бўлиши мумкин, аммо баъзида у ҳаддан ташқари мослашишга ва шахсиятнинг чекланишига олиб келиши мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, ҳар бир шахс ўзига хосдир ва ижтимоий меъёрларга риоя қилиш даражаси маданий, ижтимоий ва шахсий хусусиятлар каби турли омилларга қараб фарқ қилиши мумкин. Бу контекст ва вазиятга ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Ижтимоий меъёрларга қатъий риоя қилиш ижтимоий интеграция ва ҳуқуқни қўллаш каби ижобий жиҳатлар билан боғлиқ бўлиши мумкин, аммо баъзида у ҳаддан ташқари мослашишга ва шахсиятнинг чекланишига олиб келиши мумкин.

**Декларатив тип: (ижтимоий меъёр ва қоидаларни назарий билиш).** Расмий равишда, инсон билимини қандайдир тарзда тузиш, расмийлаштириш ва умуман тавсифлаш қийин, чунки билим ҳар бир шахсга, унинг тажрибасига, ҳаётий позициясига, касбига, ҳиссиётига ва бошқаларга боғлиқ. Ва "декларативлик" атамасини билимни қандай қўллаш мумкин?

Ижтимоий меъёрлар ва қоидалар ҳақида фақат назарий билимга эга бўлган шахс, унинг хатти-ҳаракати ва ташқи дунё билан ўзаро муносабатига таъсир қилиши мумкин бўлган бир қатор психологик хусусиятларни намоён қилиши мумкин. Шуни ёдда тутиш керакки, билимларни амалий қўллаш назарий ғоялардан фарқ қилиши мумкин ва инсон бу билимларни амалиётда қўллашда баъзи қийинчиликларга дуч келиши мумкин.

Ижтимоий интеллект ҳақида фақат назарий билимга эга бўлган шахс типи, унинг бошқалар билан ўзаро муносабати ва ижтимоий кўникмаларига таъсир қилиши мумкин бўлган маълум психологик хусусиятлар ва хусусиятларга эга бўлиши мумкин.

**Эксплицит тип ( ижтимоий меъёр ва тажрибалар аниқ ифодаланган, очик, аниқ).** Шахс эксплицит типи яхши ривожланган кўникмаларга ва ижтимоий ўзаро муносабатларни онгли равишда тушунишга эга. Умуман олганда, ижтимоий интеллект яхши ривожланган эксплицит шахс типи учун психологик таҳлил онгли кўникмаларга ва реал шахслараро муносабат муҳитидаги ижтимоий динамикани тушунишга, шунингдек, ўзаро таъсирнинг ушбу жиҳатлари ижтимоий компетенция ва муносабатларнинг ривожланишига қандай таъсир қилишига қаратилади.

**Имплицит тип( ижтимоий меъёр ва тажрибалар аниқ ифодаланмаган, ёпиқ, яшрин).** Ижтимоий интеллект яхши ривожланган имплицит шахс типи бошқа одамлар билан мулоқот қилиш ва ижтимоий вазиятларни идрок этиш учун интуитив қобилиятларга эга. Шунингдек, шахслараро муносабатлар соҳасида кўникма ва сезги ривожланганлигини англатиши мумкин, аммо улар ҳар доим ҳам онг томонидан тан олинмаслиги мумкин.

Умуман олганда, ижтимоий интеллект яхши ривожланган имплицит шахс типи учун психологик таҳлил шахслараро кўникмалар ва ўзаро таъсир қилиш усуллариининг интуитив жиҳатларини, шунингдек, қандай стратегия ва ёндашувлар ушбу шахсга ижтимоий муҳитда муваффақиятли ўзаро муносабатда бўлишга имкон беради. Психологияда шахс камолотини таъминловчи барқарор зарур шарт-шароитларни социал интеллект омиллари сифатида аниқлашга имкон берадиган, шунингдек, ҳар бир шахс хусусиятларини, унинг ҳаёт тенденциясини тушунишга ёрдам берадиган шахс типлари назарий жиҳатдан ишлаб чиқилган. Шахснинг типологик таснифи хатти-ҳаракатларнинг типик йўналишлари ва тушуниш усуллариининг частотаси билан аниқланган ва социал интеллектнинг функцияси ва даражасидан фарқ қилувчи 4 психотип: императив, декларатив, эксплицит, имплицит типларга ажратилган.

#### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:**

1. Myers, D. G. Psychology. Hope College. Holland, Michigan, 2010. - P.553-593.
2. Duane P.Schults. Theories of Personality. Wadsworth, a division of Thomson Learning, Inc. Copyright © 2005.-550p.
3. George Boeree.C. Personality Theories/ Sigmund Freud. Psychology Department Shippensburg University/ Original E-Text-Site: [ <http://www.ship.edu/%7Ecgboree/perscontents.html> ]. P.6.
4. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. – Т.: Ўқитувчи, 2010.
5. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. М., 1998.- 796 с.
6. Хелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер, 1997. – 608 с.

#### **M.G.DAVLETSHIN ASARLARIDA O'QITUVCHI KADRLAR TAYYORLASHNI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI YORITILISHI**

**Nishanova Z.Ya., TDPU erkin izlanuvchisi, O'zbekiston**

**Annotatsiya.** M.G.Davletshin asarlarida o'qituvchi kadrlar tayyorlashni takomillashtirishning psixologik muammolari yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** kadrlar tayyorlash, o'qituvchi, psixologik muammo.

M.G.Davletshin respublikada o'qituvchi kadrlar tayyorlash masalasiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan olim. Ularning g'oyalari asosida bir necha shogirdlari